

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*До 50-річчя Тернопільського національного
економічного університету*

НОВИЙ СВІТОВИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК ТА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Монографія

*За науковою редакцією докторів економічних наук, професорів
Андрія Крисоватого і Євгена Савельєва*

Тернопіль
ТНЕУ
2014

УДК 339.9.01
ББК 55.5-65.9 (4Укр)
Н-73

Колектив авторів:

Булатова Олена Валеріївна, д.е.н., проф.	1.6; 3.4;
Козак Юрій Георгійович, д.е.н., проф.	11.1; 11.3 (співавтор);
Козюк Віктор Валерійович, д.е.н., проф.	7;
Комар Наталія Володимирівна, к.е.н., доц.	3.5 (співавтор); 8.4 (співавтор);
Кравчук Наталія Ярославівна, к.е.н., доц.	5; 6.3;
Кривоус Віталій Богданович, к.е.н., доц.	8.2;
Крисоватий Андрій Ігорович, д.е.н., проф.	вступ (співавтор); 6.2; 10 (співавтор);
Куриляк Віталіна Євгенівна, д.е.н., доц.	2; 3.1; 3.2; 3.3; 4; 9 (співавтор); 10 (співавтор);
Лизун Марія Володимирівна, к.е.н., доц.	3.5; 8.1 (співавтор); 8.4 (співавтор);
Ліщинський Ігор Орестович, к.е.н.	8.1 (співавтор);
Ляшенко В'ячеслав Іванович, д.е.н., проф.	12;
Микитюк Мар'яна Василівна	8.3 (співавтор);
Пазізіна Софія Миколаївна, к.е.н.	11.4;
Савельєв Євген Васильович, д.е.н., проф.	вступ (співавтор); 1.1; 1.2 (співавтор); 1.3 (співавтор); 1.4; 1.5; 9 (співавтор); 11.1; 11.2 (співавтор); 11.3 (співавтор);
Скавронська Ірина Володимирівна, к.е.н.	8.5;
Смалюк Галина Федорівна, к.е.н., доц.	11.2 (співавтор);
Сохацька Олена Миколаївна, д.е.н., проф.	6.1; 8.3 (співавтор);
Юрій Сергій Ілліч, д.е.н., проф.	1.2 (співавтор); 1.3 (співавтор)

Рецензенти:

Б. М. Андрушків, д. е. н., проф., завдувач кафедри менеджменту інноваційної діяльності та підприємництва Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя.

Д. Г. Лук'яненко, д.е.н., проф., проректор з науково-педагогічної і наукової роботи, завідувач кафедри міжнародного менеджменту Київського національного економічного університету;

Ю. В. Макогон, д. е. н., проф., завідувач кафедри міжнародної економіки Донецького національного університету;

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Тернопільського національного економічного університету
(протокол № 2 від 30.10.2013 р.)*

Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України : моногр. / [В. Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв та ін.] ; за наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 504 с.

ISBN 978-966-654-348-9

Розкрито теоретичні і практичні проблеми становлення нового світового економічного порядку в контексті глобальних цивілізаційних процесів. Значна увага приділена світовому фінансовому ринку, його реструктуризації та наднаціональним інструментам регулювання світової економіки. Сформульовано авторську концепцію монетарного устрою глобальної економіки в аспектах симетрії національного і міжнародного режимів та системних деформацій чинної моделі. Розглянуто вплив глобалізації на економічний розвиток України, її стратегію в системі європейського та євразійського інтеграційних процесів і вибір пріоритетів структурних зрушень.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів економічного профілю, а також для всіх, хто цікавиться глобальною економікою.

УДК 339.9.01
ББК 55.5-65.9 (4Укр)

© В. Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв та ін., 2014
© ТНЕУ, 2014

1.6. Регіональна економічна інтеграція в сучасній системі світового господарства

Регіональна економічна інтеграція розглядається як форма регіональних торговельних угод, які спрямовані на розвиток будь-якого типу погодження (плану) щодо координації торговельної, фіскальної, монетарної політики між країнами. Регіональні торговельні угоди (*regional trade agreements*, далі RTAs) є головною домінуючою і незворотною тенденцією розвитку багатосторонньої торговельної системи.

Підґрунтя сучасної багатосторонньої торговельної системи було закладене в перші роки після Другої світової війни під впливом США – найбільш економічно потужної країни в світі, що мала свій власний інтерес у просуванні багатостороннього механізму регулювання³⁵. Створення трьох міжнародних економічних установ – МВФ, Світового банку та Міжнародної торговельної організації (рішення щодо яких було ухвалено під час Бреттон-Вудської конференції в 1944 р.) – мали забезпечити новий економічний порядок у світі. Через недієздатність останньої інституції країнами світу за основу для розширення багатосторонньої торговельної системи в 1947 р. було взято дію всебічної угоди про основні норми митної політики – Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), яка запроваджувала головною ідеєю рівності всіх сторін, що беруть участь у міжнародному обміні. Ця ідея конкретизувалася в декількох положеннях:

– «режим найбільшого сприяння» – теза про необхідність дотримання рівності і недискримінації всіх учасників зовнішньої торгівлі. Це центральне положення формулюється як зобов'язання країн-учасниць встановлювати мито на товари, що взаємпоставляються, не вище за те, яке було встановлене щодо будь-якої третьої сторони. Проте ця декларована теза допускає певні винятки у випадках створення спеціальних економічних (інтеграційних) угруповань;

– наступний принцип стосується використання засобів зовнішньоторговельного регулювання. ГАТТ визнає мито як єдиний прийнятний засіб. Решта всіх форм і методів застосовуватися не повинні, а в тих випадках, коли їх застосування здійснюється, це повинно носити тимчасовий характер і обґрунтовуватися винятковими обставинами одночасно ГАТТ не рекомендувала країнам-учасницям використовувати квоти, а також експортні або імпорتنі ліцензії. Діяльність ГАТТ була спрямована на скорочення митних зборів. Якщо в 1945–1947 рр. середній розмір митних зборів у розвинених країнах становив 40–60%, а з деяких товарів, наприклад, хімічних, досягав 70–90%, то до кінця 1980-х років його вдалося знизити до 3–5%;

– найважливіший аспект діяльності ГАТТ стосується принципів ухвалення рішень і дій. Це відмова від односторонніх дій на користь переговорів і консультацій, відповідно до яких країни-учасниці беруть на себе зобов'язання не застосовувати односторонні дії, пов'язані з обмеженням свободи торгівлі; всі рішення ухвалюються тільки в рамках взаємних торгових переговорів.

³⁵ World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence [Electronic resource]. – Geneva : WTO Publications, 2011. – P. 51.

Спадкоємицею ГАТТ з 1995 р. стала Світова організація торгівлі (СОТ), яка сьогодні є провідною міжнародною організацією, що забезпечує багатосторонній механізм регулювання торговельно-економічних відносин у світовій економіці. СОТ – постійно діюче інституційне об'єднання країн, які беруть участь у міжнародному обміні товарами, послугами, інтелектуальною власністю. До вищезазначених принципів було також додано: *принцип «єдиного пакету»*, згідно з яким країни мають ухвалити положення, які було узгоджено під час попередніх раундів переговорів, окрім того, на всі країни будуть поширюватись єдині норми та правила; зобов'язання з боку країн під час проведення внутрішньої політики дотримуватись вимог багатосторонніх угод.

За станом на кінець 2013 р. кількість країн-членів СОТ становить 159, на частку яких припадає основна частина світового експорту. СОТ здійснює нагляд за широким спектром торгово-політичних угод і має значно більше повноважень завдяки вдосконаленню процедур ухвалення рішень під час проведення відповідних раундів-переговорів. З кожним новим раундом переговорного процесу суттєво зростає кількість укладених регіональних торговельних угод. Зазначимо, що з кожним новим раундом переговорів, які наведено в табл. 1.1, постійно зростає й тривалість переговорного процесу.

Таблиця 1.1

Раунди багатобічних переговорів ГАТТ/СОТ

Час проведення	Зміст переговорів	Кількість учасників
1947	Тарифи	23
1949	Тарифи	31
1951	Тарифи	38
1956	Тарифи	26
1960–1961, раунд Діллона	Тарифи	26
1964–1967, раунд Кеннеді	Тарифи, антидемпінгові заходи	62
1973–1979, Токійський раунд	Тарифи, нетарифні заходи	102
1986–1994, Уругвайський раунд	Тарифи, нетарифні заходи, сільське господарство, текстиль, послуги, інтелектуальна власність, врегулювання суперечок, створення СОТ	123
2001–..., Дохійський раунд	Тарифи, нетарифні заходи, послуги, навколишнє середовище	159

Стрімке поширення регіональних торговельних угод за останні роки пов'язане не тільки з лібералізацією тарифного регулювання в межах внутрішньорегіональної торгівлі. У розвитку регіональної інтеграції з'явилися нові характерні особливості³⁶. По-перше, країни все більше намагаються зробити RTAs центральним завданням національної торговельної політики через нездатність врегулювати торговельні відносини за допомогою багатостороннього механізму СОТ. По-друге, RTAs є більш складними і комплексними, встановлюючи у багатьох випадках такі регулюючі режими, що виходять за правила багатостороннього механізму. По-третє, укладання регіональних угод між головними країнами, що

³⁶ Mukhopadhyay K. Economic and Environmental Impact of Free Trade in East and South East Asia / K. Mukhopadhyay, P. Thomassin. – New York : Springer Science+Business Media B.V., 2010. – P. 3–4.

розвиваються, вказує на зміцнення співробітництва типу Південь-Південь. По-четверте, суттєво зростає кількість трансрегіональних RTAs у загальній кількості регіональних угод.

Рекордну кількість регіональних торговельних угод було укладено протягом десяти перших років нового століття – 241 RTAs – трохи більше половини від усієї кількості діючих RTAs. $\frac{3}{4}$ усіх угод, укладених за цей період, припадають на міжрегіональні інтеграційні ініціативи, в розвитку яких найбільшу активність виявили країни Східної Азії (15 регіональних та 31 міжрегіональних RTAs), Європи (17 регіональних та 26 міжрегіональних RTAs), країни Південної Америки (3 регіональні та 28 міжрегіональних RTAs)³⁷.

Повільний розвиток переговорного процесу в межах Дохійського раунду сприяв поширенню регіональних ініціатив у світі: якщо з 1950 р., число активних преференційних торговельних угод збільшилось до 70 в 1990 р., то вже з початку 1990-х рр. простежується стрімке зростання кількості регіональних інтеграційних ініціатив у світі. Саме в ці роки швидкість укладання регіональних торговельних угод суттєво зростає, як це наочно демонструє рис. 1.8. Активізація регіональних інтеграційних проектів паралельно з розвитком Дохійського раунду викликала чимало дебатів щодо сумісності та потенціалу розвитку багатосторонніх та регіональних підходів до торговельного співробітництва в світовому господарстві, фрагментація якого почала посилюватися.

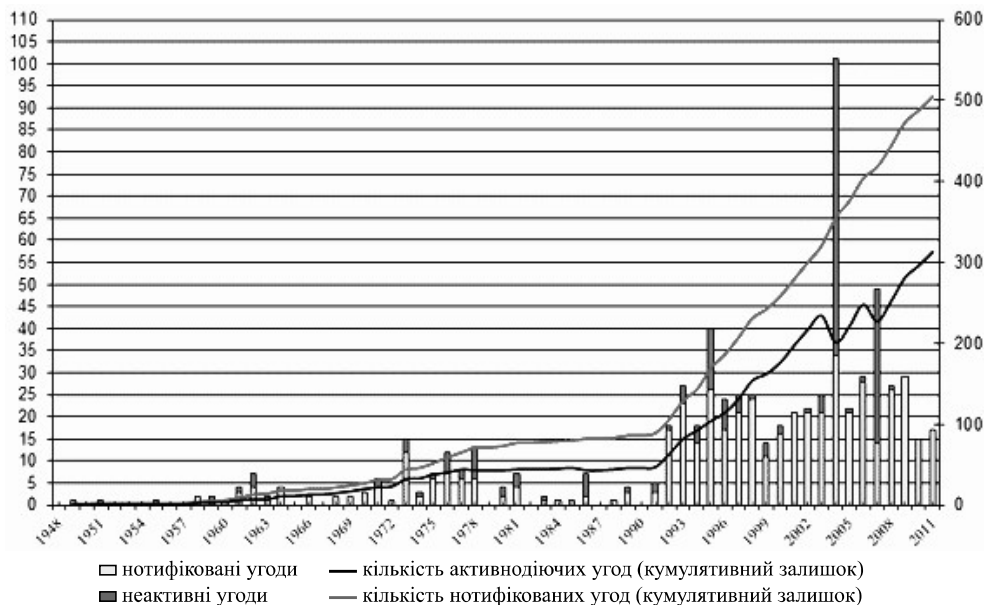

Рис. 1.8. Динаміка укладання регіональних торговельних угод

На сьогодні майже всі члени СОТ є членами щонайменше однієї регіональної угоди (за винятком Монголії). У світовому господарстві спостерігається одночасна

³⁷ World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence [Electronic resource]. – Geneva : WTO Publications, 2011. – P. 59.

участь країн світу в декількох регіональних торговельних угодах, які накладаються одна на одну, не тільки створюючи комплексний і складний механізм взаємодії, а й посилюючи конкуренцію серед декількох торговельних режимів. У середньому на кожну країну-члена СОТ припадає 12 угод (для порівняння – на початку 1990-х рр. країна-член СОТ брала участь у середньому в двох регіональних угодах).

ГАТТ/СОТ нотифіковано 453 регіональні торговельно-економічні угоди, з яких 288 є тими, що активно функціонують. На початок листопада 2012 р. кількість угод зросла до 352. Поряд з кількісними змінами простежуються й якісні зрушення у характері домовленостей щодо регіональної інтеграції³⁸:

- по-перше, це стосується переходу до відкритої моделі регіональної інтеграції, розвиток якої спрямовано на стимулювання міжнародної торгівлі, а не на встановлення контролю над торговельно-економічною співпрацею (як це було притаманно ендогенній концепції розвитку регіонів);
- по-друге, в регіональних торговельних угодах поряд із зниженням тарифів і квот визначається й механізм зниження інших бар'єрів, що сприятиме розвитку глибокої інтеграції країн, досягнення якої потребує широкомасштабних політичних заходів (як це було зроблено в ЄС), що виходять за межі традиційної торговельної політики;
- по-третє, у світогосподарській практиці активізувалась поява торго-вельних блоків, що поєднують країни з різним рівнем соціально-економічного розвитку і доходу, але які виступають як рівноправні партнери в межах укладених регіональних торговельних угод типу Північ-Південь (початок цього процесу пов'язано з укладанням угоди про створення Північ-ноамериканської зони вільної торгівлі);
- по-четверте, зростає кількість регіональних торговельних угод, що укладаються між віддаленими країнами, розвиток співробітництва між якими ґрунтується на принципах стратегічного партнерства, яке не обов'язково пов'язане із фактором географічної близькості та спільності кордонів.

Практика розвитку світового господарства показує, що сучасні умови розвитку країн світу суттєво вплинули на характер розвитку інтеграційної взаємодії. На зміну першій фазі в розвитку інтеграційних об'єднань між високорозвиненими країнами (інтеграційні угоди Північ-Північ) поступово починається новий етап, пов'язаний із формуванням нових регіональних інтеграційних угод між країнами, що мають різний рівень соціально-економічного розвитку (інтеграційні угоди Північ-Південь)³⁹.

Суттєве зростання кількості регіональних інтеграційних ініціатив, що простежується останнім часом, значною мірою забезпечили країни, що розвиваються. Якщо наприкінці 1970-х рр. на інтеграційні угоди типу Північ-Південь припадало майже 60% усіх угод, угоди типу Південь-Південь становили 20%, то на початок 2011 р. питома вага регіональних торговельних угод, які укладено країнами, що розвиваються,

³⁸ Шифф М. Региональная интеграция и развитие / М. Шифф, А. Л. Уинтерс ; [пер.с англ.] / Всемирный банк. – М. : Изд-во «Весь мир», 2005. – С. 17–21.

³⁹ Шишков Ю. В. Интеграционные процессы на пороге XXI века: почему не интегрируются страны СНГ / Ю. В. Шишков. – М. : III тысячелетие, 2001. – С. 355–366.

становить 2/3 загальної кількості RTAs, тоді як питома вага інтеграційних угод типу Північ-Південь становить близько 25%⁴⁰. Відповідно на частку інтеграційних угод типу Північ-Північ припадає близько 10% усіх RTAs. Кількість діючих регіональних торговельних угод у регіональному розрізі за типами угод наведена в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Кількість діючих регіональних торговельних угод: регіональний аспект

Напрямок	кількість	Африка	СНД	Європа	Південна Америка	Центральна Америка	Кариби	Західна Азія	Близький Схід	Океанія	Східна Азія	Північна Америка
Північ-Північ	усього	0	0	21	0	0	0	0	0	2	1	2
	в середньому на країну	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,4
Північ-Південь	усього	12	2	41	11	3	3	1	15	11	22	18
	в середньому на країну	0,2	0,2	1,0	0,9	0,4	0,1	0,1	1,2	0,4	1,2	3,6
Південь-Південь	усього	43	31	16	54	38	16	20	22	2	28	18
	в середньому на країну	0,7	2,6	0,4	4,5	5,4	0,7	2,5	1,7	0,1	1,5	3,6

Примітка. Складено та розраховано автором на підставі аналізу джерела ⁴¹

Із усієї загальної кількості діючих регіональних торговельних угод (як нотифікованих, так і не нотифікованих СОТ), до типу Північ-Північ належить 26 угод, 139 угод – до типу Північ-Південь. Найбільшу частину забезпечують угоди типу Південь-Південь – 288. Загальна кількість регіональних торговельних угод, укладених між країнами в межах певного регіону, становить 146 RTAs (32%), усі інші угоди мають характер міжрегіональних (307 RTAs, або 68% від загальної кількості). Поява такого типу міжрегіональних угод найбільше характерна останньому десятиріччю, що наочно демонструє динаміка укладання регіональних торговельних угод у регіональному розрізі, яку представлено в табл. 1.3.

Оцінка динаміки укладання регіональних торговельних угод з точки зору їх типу дає змогу визначити, що, з одного боку, зростає кількість двосторонніх регіональних угод, що об'єднуються у багатосторонні угоди, з іншого – вже існуючі регіональні блоки розвивають регіональний інтеграційний процес від імені своїх країн-членів. Серед міжрегіональних RTAs найбільш поширена практика укладання двосторонніх угод (89 RTAs), ніж багатосторонніх (12 RTAs). Активну роль у розвитку як двосторонніх, так і багатосторонніх регіональних торговельних угод відіграють країни, що розвиваються, за участю яких укладено 135 та 54 RTAs відповідно. Активно розвиваються на багатосторонній основі й регіональні ініціативи типу Північ-Південь, у

⁴⁰ World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence [Electronic resource]. – Geneva : WTO Publications, 2011. – P. 55–56.

⁴¹ Там само. – 251 р.

Таблиця 1.3

Динаміка діючих регіональних торговельних угод: регіональний аспект

роки	Тип угоди	Африка	СНД	Європа	Південна Америка	Центральна Америка	Кариби	Західна Азія	Ближній Схід	Океанія	Східна Азія	Північна Америка
1950–1959	внутрішньо-регіональні	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
	міжрегіональні	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1960–1969	внутрішньо-регіональні	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
	міжрегіональні	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1970–1979	внутрішньо-регіональні	1	0	5	0	1	0	0	0	1	0	0
	міжрегіональні	2	0	3	3	1	2	2	2	1	2	2
1980–1989	внутрішньо-регіональні	5	0	1	1	0	0	0	0	2	0	0
	міжрегіональні	1	0	1	11	9	4	1	2	0	1	6
1990–1999	внутрі-регіональні	12	25	10	9	0	0	2	2	1	2	1
	міжрегіональні	11	1	12	10	8	3	1	14	0	0	8
2000–2010	внутрі-регіональні	3	4	17	3	5	0	5	5	1	15	0
	міжрегіональні	17	3	26	28	16	10	10	12	9	31	21

Примітка. Складено та розраховано автором на підставі аналізу джерела⁴²

тому числі на основі приєднання до вже існуючої регіональної угоди (41 RTAs), як це можна побачити з даних табл. 1.4.

Наявність регіональних угод (як двосторонніх, так і багатосторонніх) одночасно з багатосторонньою системою регулювання, що забезпечує СОТ, формують більш складну, узгоджену та досконалу глобальну архітектуру торгівлі, що характеризується «мультишвидкістю» та системою «змінних геометрій»⁴³. Пов'язано це з тим, що значна кількість регіональних торговельних угод, що діють сьогодні у світі, виникла на підґрунті об'єднання в одну багатосторонню угоду декількох двосторонніх угод. Інший напрям розвитку регіональних ініціатив пов'язаний із практикою укладання угод, що мають міжрегіональний характер. Наслідком цих тенденцій виявилось посилення фрагментації торговельних відносин між країнами, що належать до декількох регіональних угод.

Доволі очікуваною є структура регіональних торговельних угод з точки зору розвитку ринкової інтеграції. Найбільша кількість угод пов'язана зі створенням зон вільної торгівлі (2/3 від загальної кількості діючих регіональних торговельних

⁴² World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence [Electronic resource]. – Geneva : WTO Publications, 2011. – 251 p.

⁴³ Там само. – P. 54.

Таблиця 1.4

**Регіональний розподіл двосторонніх та багатосторонніх
регіональних торговельних угод за типом країн**

Тип угоди	двосторонні	багатосторонні	багатосторонні, в т. ч. за участю вже існуючої угоди	усього
<i>за типом інтеграційних угод</i>				
Північ-Північ	6	9	8	23
Північ-Південь	29	6	41	76
Південь-Південь	135	36	18	189
Усього	170	51	67	288
<i>за регіональним охопленням</i>				
внутрішньорегіональні	81	39	26	146
міжрегіональні	89	12	41	142
Усього	170	51	67	288

Примітка. Складено та розраховано автором на підставі аналізу джерела⁴⁴

угоди). Це пов'язано з тим, що їх створення не вимагає значних зусиль щодо спільної координації зовнішньоекономічної політики з боку країн-підписантів угоди. Формування митного союзу передбачає застосування єдиного зовнішнього тарифу та гармонізації зовнішньоторговельної політики, що вимагає вищого ступеня координації національних політик країн-членів митного союзу, втрату їхньої автономії у зовнішньоторговельній сфері. Угоди зі створення преференційних умов торгівлі, зон вільної торгівлі або митного союзу пов'язані з неглибокою інтеграцією (*shallow integration*), тоді як створення спільного ринку, економічний та монетарний союз, а також повна інтеграція є формами глибокої інтеграції (*deep integration*).

Активізації поширенню у світі угод, спрямованих на створення зон вільної торгівлі, сприяло й те, що угоди цього ступеня інтеграції, умови поширення лібералізації торгівлі необов'язково визначаються межами географічного регіону, до якого належать країни і між якими укладаються відповідні регіональні торговельні угоди. Тобто до практики укладання регіональних угод щодо створення зон вільної торгівлі почали активно залучатися країни, що не тільки мають різний рівень соціально-економічного розвитку, а й *різну географічну приналежність*. Можливості саме для створення зон вільної торгівлі між країнами, що належать до різних регіонів (континентів), є об'єктивно значно більшими, оскільки вони спрямовані на розвиток ліберальних умов щодо доступу на ринок іншої країни, з якою укладається угода, і не обмежуються наявністю спільних кордонів, які передбачаються при створенні митних союзів. Крім того, утворення зон вільної торгівлі дозволяє одній країні брати участь одразу у декількох інтеграційних утвореннях. Найбільша кількість регіональних торговельних угод, пов'язаних зі створенням зон вільної торгівлі, зосереджена у європейському та середземноморському регіоні. Майже втричі нижче регіональних торговельних угод укладено в американському та східноєвропейському, в центральноазійському регіоні.

⁴⁴ World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence [Electronic resource]. – Geneva : WTO Publications, 2011. – 251 p.

В інтеграційних угодах типу Південь-Південь найбільш поширеними є угоди, що охоплюють торгівлю товарами, тоді як в угодах типу Північ-Південь переважає торгівля товарами та послугами. Серед двосторонніх угод 62% припадає на RTAs, що регулюють питання торгівлі товарами. У структурі міжрегіональних угод, незважаючи на те, що дія більшості з них поширюється тільки на торгівлю товарами (84RTAs), досить значною є і кількість угод, які поширюються і на товари, і на послуги (57RTAs), що вказує на подальші стратегічні мотиви розвитку міжрегіональних інтеграційних ініціатив (особливо, якщо це стосується формування міжнародної виробничої мережі). Одночасно з розширенням кількості укладених регіональних торговельних угод у світовому господарстві суттєво зросли й обсяги торгівлі між державами, що залучені до регіональних інтеграційних процесів.

Ставлення науковців до динаміки й поширення практики укладання регіональних торговельних угод є вкрай неоднозначним. На думку Д. Бхагваті⁴⁵, щодо багатосторонньої системи регулювання торгівлі подібні угоди є певною мірою «термітами», оскільки укладання нових регіональних угод зменшує перспективи загальносвітового зниження тарифів, що суттєво обмежує розвиток торговельно-економічної лібералізації в масштабах усього світового господарства. Однак без відповідного реформування переговорного процесу стосовно регулювання міжнародних торговельних відносин, який відбувається під егідою СОТ, зменшення впливу поширення практик регіональних режимів лібералізації є доволі проблематичним. Згідно з ліберальною концепцією, розвиток відкритості ринку сприяє більш оптимальному розподілу факторів виробництва, тому саме прагнення досягти вищої продуктивності їхнього використання й стало підґрунтям стрімкого зростання регіональних і двосторонніх угод протягом останніх років⁴⁶, що, незважаючи на різноманіття видів співробітництва, мають за мету лише скорочення торговельних обмежень⁴⁷.

Подвійна природа регіональної лібералізації породжує два тренди: регіоналізм, який розглядається як будівельний блок, з іншого боку – це відповідний інструмент, що підтримує багатовимірний простір. Перша тенденція вказує на дискримінаційний компонент, тоді як другий наголошує на компоненті лібералізації. Більшість укладених у світі регіональних торговельних угод зорієнтовано на лібералізацію умов торгівлі кінцевою продукцією. Поширення торговельних потоків проміжної продукції (насамперед через поширення міжнародних виробничих мереж) вимагає відповідної адаптації умов RTAs стосовно конкурентної політики, інфраструктурного розвитку, що робитиме поширення виробничих мереж більш захищеними. Завдяки діяльності транснаціональних компаній глобальні виробничі мережі є більш складними та комплексними, що призводить до появи більш складних механізмів реалізації міжнародної торгівлі. Успішний розвиток транскордонних виробничих мереж потребує узгодженої національної політики в кожній країні, що уклала регіональну інтеграційну угоду. Таким чином, необхідність підтримки підприємницької діяльності одночасно в декількох країнах формує попит на

⁴⁵ Bhagwati J. Termites in the Trading System How Preferential Agreements Undermine Free Trade / J. Bhagwati. – Oxford University Press, 2008. – 160 p.

⁴⁶ Trade and Development Report 2007. Regional Cooperation for Development. – New York and Geneva: UNITED NATIONS, 2007.

⁴⁷ Шифф М. Региональная интеграция и развитие / М. Шифф, А. Л. Уинтерс ; [пер.с англ.] / Всемирный банк. – М. : Весь мир, 2005. – С. 17.

більш глибокі форми інтеграції. Ці форми інтеграції забезпечують не тільки зниження торгових витрат. Саме вони сприяють запровадженню таких загальних правил, що забезпечують стабільність грошово-кредитної системи. Глибока інтеграція та торгівля тісно пов'язані між собою. Гармонізація та взаємне визнання правил походження необхідні для розвитку торгівлі послугами, підтримки конкурентної політики. Інституційним завданням СОТ є пошук підходу, який сприятиме більш глибокій інтеграції при збереженні принципу доповнюваності та недискримінації.

Для характеристики організаційного оформлення інтеграційної взаємодії між країнами в економічних дослідженнях використовують різні терміни: «преференційні торговельні угоди» (*Preferential Trade Agreements – PTAs*), «регіональні торговельні угоди» (*Regional Trade Agreements – RTAs*), «угоди про економічну інтеграцію» (*Economic Integration Agreement – EIAs*), «угоди про економічне партнерство» (*Economic Partnership Agreements – EPAs*) тощо. При цьому навіть у Світовій організації торгівлі визнають, що найчастіше ці терміни застосовуються як синоніми, а термін «регіоналізм» використовують для характеристики розширення регіональних інтеграційних ініціатив⁴⁸. Оскільки на практиці дія цих угод може розповсюджуватися не лише на сферу торгівлі, а й охоплювати питання інвестування, трудових відносин, конкурентної політики, держаних закупівель, а також інших сфер, що не належать до економічної діяльності, використання традиційних підходів до визначення за назвою типу інтеграційної угоди є застарілим і не відповідає дійсності. Саме тому більш змістовним за суттю, не суперечливим і нейтральним за формою, є використання терміна «регіональні інтеграційні угоди», дія яких охоплює всі форми інтеграційної взаємодії (не тільки торговельної та взагалі економічної) і за юридичним визначенням означає міжнародну угоду на двосторонній та багатосторонній основі. «Регіональна інтеграційна угода» визначається як міжнародна угода (договір), що укладається між двома та більше країнами або групою/групами країн, учасники якої утворюють міждержавний економічний простір, і які беруть на себе зобов'язання щодо створення відповідної форми регіональної економічної інтеграції.

Сфера діяльності сучасних регіональних угод розповсюджується за межі регіональних кордонів, що надає їм ознак міжрегіональних. Оскільки більшість регіональних угод, які укладено в світі, виходить за межі одного регіону, і взагалі деякі з угод мають трансконтинентальний характер, то використання характеристики «регіональний» є радше умовним й традиційним. Можна вважати, що використання цієї характеристики цілком відповідає визначенню регіону в світовій економіці відповідно до *інтеграційного підходу*. Оскільки сучасні регіональні угоди охоплюють взаємодію країн, які не обов'язково належать до одного регіону, то в такому випадку змістовне наповнення терміну «регіональний» має відповідати сутності «міждержавний», який не пов'язаний виключно із належністю країн до певного географічного регіону. Відповідно, регіональна інтеграційна угода визначається як міжнародна угода (договір), що укладається між двома та більше країнами або групою/групами країн, учасниками якої утворюється міждержавний економічний простір, і які беруть на себе зобов'язання щодо створення відповідної форми регіональної економічної

⁴⁸ World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence [Electronic resource]. – Geneva : WTO Publications, 2011. – P. 58–59.

інтеграції. Міждержавний економічний простір розглядається як утворення, що виникає в результаті розширення та поглиблення мікро-, макроінтеграції і яке може бути інституційно оформлено у вигляді відповідної регіональної інтеграційної угоди, дія якої спрямована на формування певного етапу (форми) регіональної економічної інтеграції.

Конкуренція між регіональними торговельними угодами та багатосторонньою торговельною системою фактично визначає сутність взаємовідносин між регіоналізмом та мультилатералізмом. Однак ця конкуренція має взаємодоповнюючий характер у торговельній лібералізації та інтеграційних ініціативах, як результат синергії між регіональними та багатостороннім переговорними процесами, спрямованими на розвиток відкритості торгівлі та ринків. Наступним кроком розвитку стане абсорбція (поглинання) цих двох стратегічних напрямів з точки зору кращого досвіду та результатів, а відтак регіональні інтеграційні угоди будуть важливою складовою (блоками будувannya) багатосторонньої системи регулювання торговельно-економічних відносин.

Механізм врегулювання проблем нормативного характеру потребує подальшого розвитку насамперед через інтенсифікацію переговорного процесу під егідою Світової організації торгівлі в рамках Дохійського раунду, спрямованого на узгодження механізму багатостороннього нагляду для регіональних торговельних угод, забезпечення їх прозорості, визначення і погодження конкретних формулювань, процедур і норм, специфічних для регіональних торговельних угод тощо. Правила, що регламентують розвиток і діяльність регіональних торговельних угод з боку СОТ, мають недостатню ефективність, а відтак, вони потребують прийняття нових механізмів торговельної взаємодії і на багатосторонньому, і на регіональному рівнях. Важливим кроком у розвитку цього механізму регулювання є прийняття членами СОТ «Компендіуму положень, що регламентують регіональні торговельні угоди» (Компендіум)⁴⁹, дія якого спрямована на встановлення транспарентного механізму розвитку регіональних торговельних угод у межах багатосторонньої торговельної системи. Визначений транспарентний механізм має охоплювати такі складові, як: визначення періоду повідомлення про укладання регіональної торговельної угоди; забезпечення доступності і повноти статистичної інформації, що характеризує діяльність регіонального угруповання; обов'язкове повідомлення про зобов'язання учасників угруповання; вдосконалення багатостороннього механізму нагляду за регіональними торговельними угодами, що забезпечує системність аналізу, однорідність вимог тощо.

Відповідно до Компендіуму, визначено період для повідомлення про укладання регіональних торговельних угод. Термін, протягом якого члени СОТ мають бути повідомлені щодо нової угоди, існуючими вимогами чітко не врегульовано. Як результат, на практиці, багато регіональних торговельних угод нотифіковано після їх оприлюднення або введення до дії. Відповідно до ст. ГАТТ XXIV: 7(a) термін «повинні негайно повідомити» інтерпретується таким чином, що нотифікація регіональної торговельної угоди з боку СОТ має відбуватися до її введення в дію. Період попереднього повідомлення має бути не менш ніж за 90 днів (ст. ГАТТ V: 5). Проблемним залишається врегулювання регіональних торговельних угод, які введено в дію без нотифікації в СОТ, насамперед це стосується преференційних угод між країнами, що розвиваються.

⁴⁹ Compendium of Issues Related to Regional Trade Agreements [Electronic resource] // World Trade Organization [Official website]. – URL : // http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_negoti_e.htm

Регіональні торговельні угоди повинні покривати всі галузі економіки без винятку, а перехідний період повинен мати обмежені терміни (не більше 10 років) і включати чіткий графік лібералізації торгівлі в окремих галузях. В результаті застосування регіональних домовленостей спільний митний тариф, який впроваджується в рамках митного союзу, не повинен перевищувати найнижчий тариф, що існував у країні з найнижчим тарифом у відповідній галузі, або навіть найнижчий тариф у рамках режиму найбільшого сприяння.

Інтеграція повинна оцінюватися з точки зору того, чи є вона кроком на шляху до більшої свободи торгівлі або, навпаки, виявляється обмеженням на шляху торговельних потоків. Відповідно до правил ГАТТ/СОТ існує виняток з режиму найбільшого сприяння – ст. XXIV ГАТТ, яка є підґрунтям розвитку регіональних інтеграційних домовленостей і передбачає можливість створення митних союзів і зон вільної торгівлі. Відповідно до правил перед створенням інтеграційних угруповань можливе існування протягом досить тривалого часу «перехідних домовленостей», які повинні приводити до утворення митного союзу або зони вільної торгівлі через «розумний проміжок часу» за умов, що торговельні бар'єри між членами усунуто на «практично всі» товари, а бар'єри в торгівлі з іншими країнами, принаймні, не збільшено.

Невирішення проблем в рамках Дохійського раунду, поширення практик укладання двосторонніх та регіональних торговельних угод певною мірою ставить під сумнів ідею багатосторонньої регламентованої СОТ системи торгівлі. Регіональні торговельні угоди суттєво відволікають від вищої мети багатостороннього механізму регулювання, хоча саме СОТ через систему існуючих механізмів стримала посилення протекціонізму під час останньої світової фінансової кризи, що не дало змогу повторити розвиток сценарію Великої депресії 1930-х років через постійний моніторинг торговельних, інвестиційних заходів, які приймали країни під час кризи. З іншого боку, саме глобальні кризові явища виявили невідповідність поточних домовленостей та інститутських структур, що діють на глобальному рівні, в такому важливому питанні світогосподарського розвитку, як зменшення світового економічного дисбалансу. Звідси, саме регіональні інститути та угоди можуть стати важливою складовою в структурі сучасного глобального управління, оскільки вони спроможні адаптувати глобальні угоди до регіональної специфіки, тим самим забезпечивши їх ефективну реалізацію.

Дослідження показують, що значна кількість регіональних торговельних угод включають положення, які сьогодні знаходяться поза правилами СОТ, так звані положення СОТ-х. Їх включено до більш ніж третини регіональних угод, вони достатньо широко представлені в діючих регіональних торговельних угодах, що наочно демонструє рис. 1.9 Їх поява припадає вже на період проведення Дохійського раунду переговорів: насамперед це стосується конкурентної політики (47% всіх угод), руху капіталу (39%), прав інтелектуальної власності, що не підпадає під дію угоди TRIPs (37%), інвестицій (31%)⁵⁰.

Узгодження питань щодо розвитку торгівлі послугами мають найбільший вплив для успішного завершення Дохійського раунду переговорів. Важливого значення з точки зору формування нової системи глобального управління набуває і створення умов для

⁵⁰ Bhagwati J. World Trade And The Doha Round. Final Report Of The High-Level Trade Experts Group [Electronic resource] / J. Bhagwati, P. Sutherland. – London : Information Policy Team, The National Archives, Kew, 2011. – P. 3.

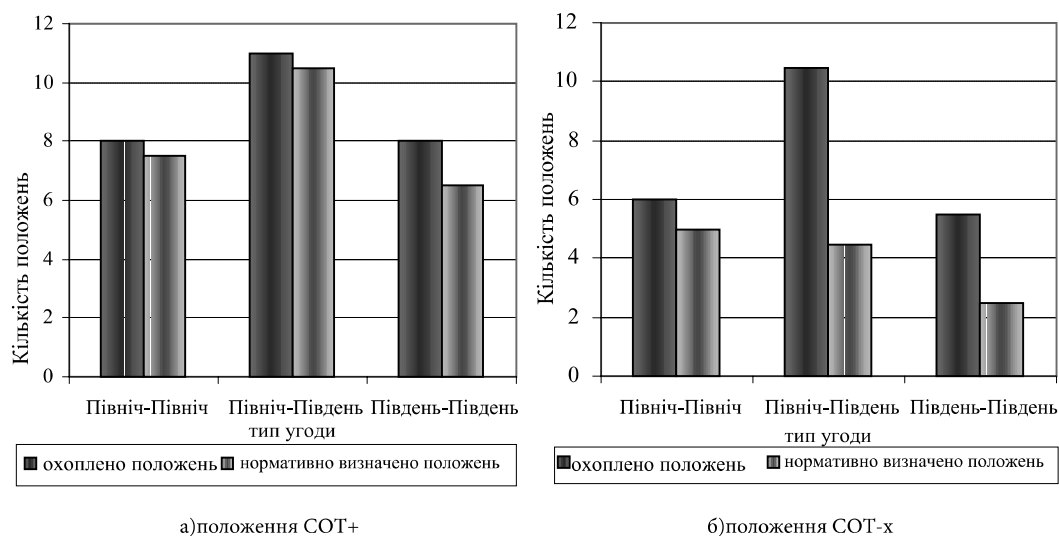

Рис. 1.9. Кількість положень COT+ та COT-x, що припадає на регіональні торговельні угоди в середньому

Примітка. Розраховано та побудовано автором на підставі аналізу джерела⁵¹

найменш розвинених країн світу щодо їх доступу на ринки розвинених країн. Зазначені умови є не тільки необхідною дієвою основою для завершення Дохійського раунду переговорів, а мають важливе значення з точки зору розширення лібералізації торгівлі, яка має розглядатися не тільки як відкриття ринків для експорту, а й для імпорту, що розвиває конкуренцію, сприяє зростанню продуктивності та економічному зростанню.

Поширення ідей регіоналізму в глобалізованому світі, регіональних інтеграційних проектів у світовій економіці фактично доводять, що регіональні механізми інтеграційної взаємодії не можуть бути проігноровані з боку багатосторонньої системи регулювання та глобального управління. Регіональні інтеграційні угоди мають стати важливим інструментом подальшої багатосторонньої лібералізації. З іншого боку, вони впливатимуть на характер національних стратегій розвитку, напрями внутрішньої політики тощо. Результати практичної реалізації регіональних угод доволі складні і пов'язані з розробкою та впровадженням відповідних норм, правил, регламентів і стандартів, що матимуть суттєві наслідки на подальшу гармонізацію нормативно-правової бази на багатосторонній основі. Врахування норм і положень COT на рівні регіональних торговельних угод має відбуватися з урахуванням таких положень:

- передбачуваність в управлінні та застосування визначених нормами COT правил і процедур (принцип транспарентності), що дасть змогу знизити рівень невизначеності, мінімізує трансакційні витрати через своєчасні публікації, що пов'язані із законами, правилами і процедурами торгівлі; організацію діяльності інфоцентрів, своєчасне адміністрування рішень;

⁵¹ World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence [Electronic resource]. – Geneva : WTO Publications, 2011. – 251 p.

– спрощення та узгодження з нормами СОТ відповідних норм і правил, які включаються до регіональних торговельних угод, що сприятиме їх раціоналізації відповідно до визнаних міжнародних стандартів, рекомендованих відповідними міжнародними інституціями;

– використання механізмів спільної співпраці (робочі групи, комітети тощо), що об'єднують всіх стейкхолдерів (насамперед, державні інституції та бізнес), що дасть змогу забезпечити спрощення процедур торгівлі на значну кількість учасників як державного, так і приватного секторів.

Процес розвитку регіональної інтеграції має власну логіку, а тому не може повністю бути врегульованим в односторонньому порядку. СОТ забезпечує єдині правила розвитку світової торгівлі, що створює справедливий, недискримінаційний, взаємний характер економічних відносин між всіма країнами. Розвиток інтеграційних блоків передбачає створення власної системи розвитку та управління, в т. ч. з боку наднаціональних інститутів. За таких умов виникає певна суперечність між врегулюванням торговельно-економічних відносин між СОТ і особливим механізмом реалізації регіональних торговельних угод. Правила, що регламентують розвиток і діяльність регіональних торговельних угод з боку СОТ, мають недостатню ефективність і потребують прийняття нових механізмів на основі встановлення транспарентного механізму розвитку регіональних угод у межах багатосторонньої торговельної системи.

Не вирішення проблем у рамках Дохійського раунду, поширення практик укладання двосторонніх та регіональних торговельних угод може призвести до ослаблення світової системи багатостороннього регулювання. Регіональні інститути та угоди можуть стати важливою складовою в структурі сучасного глобального управління, оскільки вони спроможні адаптувати глобальні угоди до регіональної специфіки. В регіональних торговельних угодах усіх типів (Північ-Північ, Північ-Південь, Південь-Південь) вже містяться положення, які розвивають правила СОТ (положення СОТ+), що формує умови для перенесення їх на багатосторонню основу.

Логіка світового економічного розвитку, аналіз процесів регіоналізації світової економіки в умовах глобальної інтеграції дає змогу виокремити принципово нові напрями розвитку регіональної інтеграції – континентальний та трансконтинентальний, реалізація яких призвела до появи й нових форм (етапів) регіональної інтеграції. Якщо у середині ХХ ст. перед інтеграційними об'єднаннями стояло завдання об'єднання, перш за все, економічних ресурсів, то з розвитком продуктивних сил акценти зміщуються в сторону якнайкращого використання технологічних ресурсів і забезпечення міжнародної конкурентоспроможності. Формування нових економічних регіонів вже не обмежується такими традиційними географічними факторами, як наявність сировини або близькість до ринків.

Різноманіття форм інтеграційного розвитку, до яких сьогодні залучено країни світу, моделі розвитку регіональної інтеграції, доводить, що існуючі диференції між країнами (в економічній, політичній, гуманітарній сферах) впливають на характер розвитку інтеграційної взаємодії країн, стадії якої не обов'язково мають збігатися зі схемою, запропонованою Б. Баласою. Дослідження процесів регіональної інтеграції

виявило, що більшість об'єднань, які розвивають взаємодію на рівні зони вільної торгівлі, не мають за мету подальше поглиблення інтеграції. Особливо це стосується укладання регіональних торговельних угод про створення зон вільної торгівлі між країнами, які не мають спільних кордонів, і які взагалі (чи не обов'язково) планують перехід до інших форм поглиблення інтеграції.

Важливою ознакою регіональних угод, укладених протягом останніх років, є те, що, незважаючи на їх оформлення у вигляді угод про створення зон вільної торгівлі, зміст цих угод виявляється значно ширшим за рахунок включення положень, що регламентують питання інвестицій, конкурентної політики, державних закупівель, інтелектуальної власності, електронної комерції, а також норм, що стосуються врегулювання ринку праці та питань охорони навколишнього середовища. В окремих інтеграційних об'єднаннях країн світу, тип угоди яких належить до митного союзу, фактично одразу встановлюється єдиний зовнішній тариф (без проходження стадії зони вільної торгівлі), фактично режим митного союзу застосовується із значними застереженнями та вилученнями.

Розвиток регіональної економічної інтеграції доводить, що формування наднаціональних інституцій, які б забезпечували регулювання інтеграційного об'єднання, є складним завданням. Країни, що укладають відповідну угоду, неохоче відмовляються від деяких регулюючих функцій задля передачі їх на наднаціональний рівень регулювання, надаючи перевагу більш «м'яким» формам регіональної інтеграції, які засновані на особливому поєднанні елементів митного союзу, спільного ринку, економічного союзу тощо з урахуванням конкретних інтересів кожної країни, що залучена до процесу регіональної інтеграції. Такий підхід до інтеграційної взаємодії дає змогу кожній країні-учасниці об'єднання розвивати інтеграційні зв'язки з іншими країнами, які до зазначеного об'єднання не належать, що відповідає логіці відкритого регіоналізму, на відміну від систем, створених за принципом закритого регіоналізму. Саме за таким принципом формуються трансконтинентальні угоди, основним завданням яких є сприяння міжнародній конкурентоспроможності країн-учасниць об'єднання через формування відповідного міждержавного економічного простору.

Вищезазначене дозволяє розвинути класичні положення щодо еволюції форм регіональної інтеграції, яка передбачає формування та розвиток відповідних наднаціональних структур, що забезпечують подальше просування до глибшої регіональної інтеграції. Сучасний розвиток процесів регіональної інтеграції дає змогу уточнити стадії розвитку регіональної інтеграції та її форми, і які більш повною мірою відповідають сучасним умовам глобальної інтеграції.

Укладанню угоди про створення зони вільної торгівлі може передувати формування початкових умов розвитку торговельно-економічної інтеграції через встановлення взаємних торговельних преференцій між країнами, застосування нижчого рівня тарифів, ніж до укладання угоди, використовуючи угоду про преференційну торгівлю (*Preferential trade agreement*), угоду про преференційний митний тариф (*Preferential tariff Agreement*), а також через встановлення режиму часткового митного союзу через застосування загального зовнішнього тарифу при збереженні країнами-учасницями своїх первинних митних зборів і тарифів на торгівлю з третіми країнами (*Partial customs union*).

Окрім традиційного підходу щодо формування зони вільної торгівлі, яка передбачає скасування більшості митних зборів і тарифів між країнами, що уклали угоду, впровадження індивідуального тарифу щодо інших країн, застосування локальних правил походження, країни можуть встановлювати режим «зона вільної торгівлі плюс», який передбачає також часткове застосування механізмів вільного пересування капіталу, послуг, тобто сфера дії вже не обмежується тільки торговельною сферою. Досягнувши стадії розвитку інтеграційного співробітництва на рівні митного союзу, країни інтеграційного об'єднання можуть визначати подальше поглиблення співпраці через впровадження проміжної форми «спільний ринок мінус», що передбачає впровадження загального економічного плану, згідно з яким застосовується секторальний або галузевий підхід до створення спільного ринку. Поглиблення лібералізації торгівлі та інвестицій в конкретних секторах або галузях сприятиме подальшому розвитку й нарощуванню економічного потенціалу та формуванню відповідної соціальної бази для подальшого поглиблення інтеграції.

Розвиток регіональних інтеграційних ініціатив відповідно до уточненої еволюції форм регіональної інтеграції фактично доводить, що країни світу, реалізуючи політику відкритого регіоналізму, спрямовують свої зусилля на формування особливого міждержавного економічного простору, до якого залучаються не тільки країни, розташовані в одному регіоні. Перехресна участь країн у декількох регіональних торговельних угодах створила умови розвитку принципово нового явища у світовому господарстві – *континентального та трансконтинентального напрямів розвитку міжнародної регіональної інтеграції*. Емпіричні дані вказують, що ця тенденція посилюється. На початок 2011-го року лише третину регіональних торговельних угод (145 угод) було укладено в межах певного регіону, тобто 2/3 всіх інших угод фактично було спрямовано на розвиток континентальних та трансконтинентальних зв'язків, що розвиваються на інтеграційній основі, переважно у вигляді формування зон вільної торгівлі. Обрання саме цієї форми регіональної інтеграції є логічним з огляду на те, що їх створення потребує меншої координації зовнішньоекономічної політики, оскільки зберігається власний механізм митного регулювання щодо третіх країн. Крім того, їх створення не залежить безпосередньо від територіального розташування країн-партнерів, що є основою розвитку трансконтинентальної торговельної співпраці.

Розвиток континентальної та трансконтинентальної інтеграції виступає як реальний механізм формування багатополярного світу в глобальному просторі. З одного боку, поширюються загальносвітові ідеї і принципи розвитку господарства, а з іншого боку, посилюється тенденція розвитку особливостей форм соціально-економічного розвитку регіонів світу, збереження культурних особливостей у рамках міждержавного економічного простору. В рамках простору, який формується на основі поглиблення регіональної та розвитку континентальної та трансконтинентальної інтеграції, відбувається об'єднання країн та регіонів із взаємною інтенсивною інтеграцією.

У сучасному світі відбувається якісно новий процес регіональної реструктуризації глобального простору, пов'язаний з глобальною регіоналізацією. Потребує подальшого дослідження механізм інституційного розвитку глобальної регіоналізації (правил, процедур, що регламентують цей процес з боку наднаціональних інституцій), функціонального розвитку (розширення та поглиблення взаємодії в рамках існуючих у світовому господарстві регіональних інтеграційних утворень), інтеграційного розвитку (розвиток форм регіональної інтеграційної взаємодії на континентальній та міжконтинентальній основі).